

В.М. Терець

Соціально-економічні чинники бездітності в європейських країнах

У статті проаналізовано вплив соціально-економічних чинників (рівень економічного розвитку країни, наявність оплачуваної роботи та щільність проживання в помешканні) на ймовірність бездітності в європейських країнах.

Ключові слова: народжуваність, економічні детермінанти рівня народжуваності, бездітність, чинники бездітності.

This paper analyzes the impact of socio-economic factors (the level of economic development, availability of paid work and household crowding) on the probability of childlessness in European countries.

Keywords: fertility, economic determinants of fertility rates, childlessness, childlessness factors.

Постановка проблеми. У традиційному аграрному суспільстві народження дітей, крім цілком біологічної та моральної мотивації, мало ще й економічний сенс, оскільки діти працювали з раннього дитинства й розглядалися насамперед як додаткові робочі руки в господарстві. Крім цього, за високої дитячої смертності велика кількість дітей була гарантією продовження роду та забезпечення батьків у старості. Процеси індустріалізації та урбанізації поступово знівеливали матеріальний зиск наявності великої сім'ї, а фінансові витрати на освіту змушували батьків до навчання невеликої кількості дітей. У розвинених країнах виникла система пенсійного забезпечення, тому люди поступово перестали турбуватися про забезпечення у старості, що також сприяло зниженню народжуваності і виникненню феномену добровільної бездітності. Оскільки в Україні вирішення демографічних проблем часто пов'язують із покращенням економічного становища населення, вкрай актуальним є вивчення соціально-економічних чинників бездітності в європейських країнах із різним рівнем соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення впливу соціально-економічних чинників бездітності опосередковано простежується в дослідженнях впливу цих чинників на рівень народжуваності, серед яких зазвичай виокремлюють зайнятість, рівень освіти, дохід, житлові умови тощо [1–3]. Зокрема, існують гендерні відмінності у впливі зайнятості на дітонародження: якщо орієнтація на кар'єру обмежує генеративну діяльність жінки, то зайнятість чоловіка збільшує ресурси для розширення сім'ї. Водночас незайняті жінки почувають себе невпевнено в матеріальному сенсі, тому відкладають народження дитини або навіть відмовляються від нього.

Показники дітності у більш освічених групах населення традиційно нижчі, ніж в осіб із невисоким освітнім рівнем. Високі життєві стандарти, характерні для більш освіченої частини населення, сприяють гедонізму як

серед чоловіків, так і серед жінок. Дослідження свідчать, що прискорене поширення малодітності (а почасти й бездітності) серед високоосвічених осіб пов'язане з їхніми соціально-психологічними особливостями: сприйнятливостю до нових соціокультурних норм, до взірців поведінки модернізаційної спрямованості, з одного боку, і меншою чутливістю до соціального тиску, впливу усталених норм і традицій, у тому числі релігійних та фамілістських цінностей, поведінкових стереотипів – з другого [4, с. 33]. Немає однозначної думки і щодо впливу доходу домогосподарства на ймовірність народження дитини. З одного боку, дохід часто розглядають як один із чинників стимулювання дітородної активності, а саме як певний поштовх до реалізації існуючого потенціалу, який на даний момент через відсутність матеріальних умов не був задіяний. З іншого боку, вплив матеріально-доходного чинника на народжуваність залежить також від дії супутніх факторів (зростання освітнього рівня, зміна стандартів споживання тощо), і напрям цього впливу залежить, зокрема, від співвідношення між динамікою доходів сімей і підвищенням витрат на народження, утримання та виховання дитини у різних соціально-економічних верствах населення [4, с. 34].

Зафіксовано вагомий вплив такого важливого показника економічного добробуту, як наявність житла. Так, у ході обстеження населення дітородного віку в Україні "Сім'я і діти" (квітень 2008 р.) на недостатність (відсутність) належних житлових умов як перепону для народження бажаної кількості дітей серед опитаних вказали 38,6% респондентів. Відповідаючи на запитання щодо причин відкладання народження дітей, на невіршеність житлової проблеми вказали більше половини респондентів [4, с. 37–38]. Під час аналогічного дослідження в Росії виявлено, що найменше число народжень спостерігається в тих сім'ях, де забезпеченість житлом критично низька, найвищі показники – у групах із середньою забезпеченістю житлом, а в групі домогосподарств, де на кожного члена сім'ї припадає не менше однієї окремої кімнати, число народжень знову знижується [5].

Той факт, що зниження народжуваності спостерігається в домогосподарствах з високим рівнем забезпеченості житловою площею, вписується в загальну тенденцію

Терець Валентина Миколаївна, кандидат економічних наук, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи (Київ).

низької народжуваності в умовах економічного благополуччя. Однак тут неясним залишається вплив на рівень народжуваності чи бездітності, по-перше, загальної площі оселі, по-друге, кількості людей в одній квартирі (будинку) і, по-третє, кількості людей в одній кімнаті, оскільки, скажімо, просторість осель мешканців села може нівелюватися площею, що припадає на одну особу серед мешканців міста.

Таким чином, незважаючи на наявність відповідно теоретико-методологічного досвіду пізнання економічних детермінант рівня народжуваності, досі відсутній порівняльний аналіз соціально-економічних чинників бездітності в країнах з різним рівнем економічного розвитку. **Мета статті** – порівняти вплив соціально-економічних чинників на бездітність у європейських країнах та виявити спільні й відмінні риси зумовленості бездітності серед чоловіків та жінок. Для цього були відібрані чоловіки і жінки репродуктивного віку (від 18 до 40 років).

Виклад основного матеріалу. Емпіричну базу статті становить масив результатів міжнародного порівняльного проекту третьої хвилі European Social Survey (ESS-3) 2006–2007 років. Опитування населення європейських країн за найсуттєвішими соціологічними показниками проводять один раз на два роки за єдиною для всіх країн програмою і вибіркою, що репрезентує доросле населення. Опитування в Україні здійснює Інститут соціології НАН України, використовуючи опитувальну мережу фірми “Соціс” за випадковою (районованою) вибіркою. Генеральну сукупність становило населення України віком від 15 років. Зібрані національними дослідницькими групами дані у вигляді комп’ютерних файлів і супровідних документів депоновані в архіві Європейського соціального дослідження і є доступними для будь-кого. Завдяки цьому маємо можливість порівнювати особливості масової свідомості та якості життя громадян України з відповідними показниками інших європейських країн.

Для з’ясування конфігурації соціально-економічних чинників бездітності в європейських країнах на підставі даних ESS-3 було застосовано модель бінарної логістичної регресії. Цей метод дає змогу вивчити вплив вирізнених чинників на залежну дихотомічну змінну. Для пояснення впливу всіх чинників загалом по кожній країні окремо проаналізовано показник Nagelkerke R Square, який є певним аналогом коефіцієнта детермінації в моделі рівняння лінійної регресії, що показує частку впливу всіх предикторів моделі на дисперсію залежної змінної. Для виявлення чинників, включених до моделей, потрібно насамперед звертати увагу на значимість коефіцієнтів, а вже потім аналізувати самі значення коефіцієнтів побудованих рівнянь по кожній європейській країні. Заведено вважати (за певною угодою між дослідниками), що значимість не повинна дуже перевищувати значення 0,05 [6, с. 65].

Для аналізу зв’язку між показником бездітності та кількісними показниками використовувався коефіцієнт кореляції Пірсона (Pearson’s R), який, крім пояснення сили зв’язку, ідентифікує ще й його тип (від -1 до 1), а саме позитивний (прямий) або негативний (зворотний) зв’язок. Наявність статистичного зв’язку свідчить про відмінності статистичної залежності між двома змінними:

додатний коефіцієнт – про позитивний, або прямий, зв’язок, а від’ємний – про негативний, або зворотний, зв’язок. Наявність прямого зв’язку означає, що збільшення значення певної соціально-економічної ознаки пов’язане зі збільшенням ймовірності бездітності та, відповідно, зменшення – зі зменшенням такої ймовірності. Водночас наявність зворотного зв’язку означає, що збільшення значення певної соціально-економічної ознаки пов’язане зі зменшенням ймовірності бездітності та, відповідно, зменшення пов’язане зі збільшенням цієї ймовірності.

Як залежну було використано дихотомічну змінну (D8. “Чи народжували Ви коли-небудь або чи ставали батьком дитини?”), яка набуває значень від 1 для групи тих, хто дав негативну відповідь і таким чином визначив себе бездітним, до 0 для групи тих, хто дав ствердну відповідь. Як об’єкт дослідження були відібрані чоловіки та жінки репродуктивного віку від 18 до 40 років.

Як незалежні змінні були розглянуті такі:

оплачувана робота (F8с. “Який із цих варіантів найкраще змальовує Вашу ситуацію (впродовж останніх семи днів)?”) – фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто зазначив позицію “оплачувана робота (або тимчасово у відпустці) (найманий працівник, самозайнятий, робота у сімейному бізнесі)”, і значення 0 для тих, хто не зазначив цієї позиції;

рівень освіти (F6. “Яким є найвищий рівень освіти, що ви його отримали?”) із можливими варіантами відповіді за 6-бальною шкалою: 0 – неповна початкова освіта (менше 4 класів середньої школи); 1 – початкова освіта (4–7 класів середньої школи); 2 – неповна середня освіта (8–9 класів середньої школи); 3 – повна середня освіта (10–11 класів середньої школи); 4 – середня спеціальна освіта (технікум, вища за середню, але не вища); 5 – перша ступінь вищої освіти (бакалавр);

рівень сукупного доходу (F32. “Якщо скласти доходи з усіх джерел, то яким буде Ваш сукупний чистий (після сплати всіх податків та обов’язкових відрахувань) дохід за місяць Вашої родини?”) за сформованою після опитування універсальною 12-бальною шкалою. З невідомих причин цей показник не проявився в масиві даних ESS-3 щодо таких країн, як Естонія, Угорщина та Україна. Тому як заміник для аналізу впливу подібного чинника в цих країнах було використано характеристику свого доходу, вимірювану на підставі запитання (F33. “Яке з висловлювань на цій картці найкраще наближається до того, як Ви б могли описати зараз стан Вашого сімейного доходу?”) із такими можливими варіантами відповіді: 1 – живу комфортно на цей дохід; 2 – можна жити на цей дохід; 3 – при такому доході відчуваю певні складнощі; 4 – при такому доході відчуваю серйозні матеріальні труднощі;

кількість членів сім’ї у помешканні (F1. “Скільки людей, включаючи Вас та дітей, проживають тут як члени родини?”), вимірювана кількістю осіб, які живуть в одній квартирі або домі та ведуть спільне господарство.

Опрацювання та статистичний аналіз даних здійснено з використанням програмного пакета SPSS.

Перш ніж безпосередньо аналізувати вплив соціально-економічних чинників на бездітність в європейських країнах, слід їх розглянути та порівняти у групі

чоловіків та жінок віком від 18 до 40 років. До країн, де серед чоловіків виявилось більше 65% бездітних, належать Австрія, Ірландія, Іспанія, Кіпр, Німеччина, Португалія, Словенія та Угорщина. Натомість до країн, де серед чоловіків частка бездітних менше 60%, можна віднести Болгарію, Данію, Норвегію, Францію, Росію та Україну. Більше 50% бездітних серед жінок проживають в Австрії, Іспанії, Нідерландах, Німеччині, Норвегії, Словенії, Фінляндії та Швеції. До країн, де серед жінок частка бездітних менше 40%, слід віднести Болгарію, Угорщину та Україну. Зазначимо, що в Україні частки бездітних серед чоловіків та жінок виявилися найменшими – відповідно 46,7 та 32,6%.

Щодо зайнятості бездітних громадян, то насамперед впадають в око гендерні відмінності. В усіх без винятку країнах серед тих, хто має оплачувану роботу, переважають чоловіки. Частка бездітних (чоловіків і жінок) є найменшою серед тих, хто має оплачувану роботу, в постсоціалістичних країнах. В Україні серед бездітних жінок віком від 18 до 40 років частка тих, які мають оплачувану роботу, виявилася найменшою (35,1%) порівняно з європейськими країнами.

Найбільший рівень освіти серед бездітних спостерігається в Росії та Україні. Остання – єдина з країн, де середній бал перетнув позначку "4". До країн, де серед бездітних рівень освіти є вищим за 3,5 бала, належать економічно розвинуті Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Франція та Швеція. Примітно, що в цих країнах серед бездітних жінок рівень освіти виявився дещо вищим, ніж серед чоловіків. До країн, де рівень освіти нижчий за 3 бали, можна віднести Австрію, Болгарію (серед чоловіків), Іспанію (серед чоловіків), Польщу (серед чоловіків), Португалію, Словенію (серед чоловіків) та Угорщину.

Якщо порівняти матеріальне становище бездітних респондентів, то в усіх країнах, за винятком Болгарії, Норвегії та Швейцарії, рівень сукупного доходу є вищим серед чоловіків. Як і слід було очікувати, рівень сукупного доходу серед бездітних перевищує 7-бальну позначку в економічно розвинутих країнах (Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Кіпр, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Франція, Швейцарія та Швеція), а найнижчий – переважно в постсоціалістичних країнах, хоча в Естонії, Угорщині та Україні не було можливості виокремити об'єктивний показник матеріального становища – рівень сукупного доходу.

До країн, де бездітні респонденти вказали на середню кількість членів сім'ї в помешканні до трьох осіб, слід віднести Данію, Нідерланди, Німеччину, Фінляндію та Швецію. Найбільша щільність (середня кількість – більше 3,5 особи) мешканців у сім'ях бездітних спостерігається на Кіпрі, в Австрії, Болгарії, Ірландії, Польщі, Португалії, Росії, Словаччині, Словенії, Угорщині та в Україні. Україна виявилася єдиною з країн, де середня кількість осіб, що проживають у помешканнях бездітних жінок, перетнула позначку "4".

Побудова рівнянь бінарної логістичної регресії дала змогу порівняти частки дисперсії впливу соціально-економічних чинників за показником Nagelkerke R Square на залежну дихотомічну змінну, яка позначила бездіт-

ність, по кожній країні. Насамперед проаналізуємо цей вплив серед чоловіків віком від 18 до 40 років. Найвищі показники дисперсії (близько 50% і більше) впливу всіх соціально-економічних предикторів на залежну змінну простежуються в таких економічно розвинутих країнах, як Фінляндія, Швеція, Нідерланди, Норвегія та Данія. Зокрема, у Фінляндії значення показника Nagelkerke R Square виявилось досить високим (0,593), тобто вплив усіх соціально-економічних чинників бездітності фінів, яку можна пояснити на підставі логістичної регресії, становить 59,3%.

Показники дисперсії в межах 30–45% зафіксовано в Словенії, Болгарії, Бельгії, Швейцарії та Франції, найменші (до 20%) в Австрії, Угорщині, Португалії, Іспанії, Словаччині та Польщі. Спільним для цих країн є те, що вони є переважно католицькими, однак говорити про вплив конфесійної традиції видається передчасним. У даному випадку можна констатувати, що частки впливу соціально-економічних чинників не є достатніми, щоб вважати побудовані рівняння прогностичними. Отже, це потребує в подальшому глибших теоретичних розробок у прикладному вивченні детермінант бездітності в країнах з різною культурно-нормативною традицією.

Виявлено, що з усіх чинників соціально-економічної моделі на залежну змінну в цілому по країнах найбільш послідовно впливають показники оплачуваної роботи (за винятком Великої Британії) та кількості членів сім'ї у помешканні (за винятком католицьких Австрії, Угорщини й Португалії). Оскільки цей вплив є позитивним, можна констатувати, що ймовірність бездітності серед чоловіків віком від 18 до 40 років зростає за наявності оплачуваної роботи та збільшенні кількості членів сім'ї в помешканні.

Вплив решти соціально-економічних показників виявився в окремих країнах. Зокрема, позитивний вплив освіти на ймовірність бездітності серед чоловіків – у Бельгії, Естонії, Німеччині, Словенії, Україні та Швейцарії. Саме в цих країнах зростання рівня освіти збільшує ймовірність бездітності серед чоловіків репродуктивного віку. Винятком став Кіпр, де вплив рівня освіти на бездітність негативний. Натомість вплив показника рівня сукупного доходу (характеристики свого доходу) на ймовірність бездітності в більшості країн (Бельгія, Болгарія, Ірландія, Кіпр, Росія, Словенія, Фінляндія і Франція) виявився негативним. Тобто ймовірність бездітності серед чоловіків віком від 18 до 40 років зростає в цих країнах із зменшенням рівня їхнього сукупного доходу. Лише в Естонії та Україні, в яких аналізувався вплив характеристики власного доходу, ймовірність бездітності зростає із його позитивними оцінками.

Аналіз соціально-економічних чинників бездітності серед жінок та чоловіків виокремив як спільні, так і відмінні риси. Зокрема, порівняння частки дисперсії, зумовленої впливом соціально-економічних чинників на ймовірність бездітності за показником Nagelkerke R Square, виявило найбільші показники дисперсії (більше 50%) знову ж таки в економічно розвинутих країнах – Фінляндії, Данії, Швеції, Нідерландах та Норвегії. Причому у Фінляндії і Данії значення цих показників Nagelkerke R Square для таких випадків є дуже високим – відпо-

відно 0,732 і 0,700. Це означає, що, згідно з рівнянням логістичної регресії, частки впливу соціально-економічних чинників на ймовірність бездітності серед жінок віком від 18 до 40 років у Фінляндії і Данії становлять відповідно 73,2 та 70%. Показники дисперсії в межах 30–45% зафіксовано в таких західноєвропейських країнах, як Франція, Велика Британія, Швейцарія, Німеччина, Бельгія та Португалія. Найнижчі показники Nagelkerke R Square (до 20%) зафіксовані на Кіпрі, в Угорщині, Іспанії, Польщі, Австрії, Словаччині та Україні.

Якщо проаналізувати окремо вплив кожного чинника, виявляється, що найбільш послідовно (за винятком Кіпру) впливає лише показник кількості членів сім'ї в помешканні, зокрема, ймовірність бездітності серед жінок зазначеного віку в першу чергу зростає в разі його збільшення. У більш ніж половині проаналізованих країн простежується позитивний вплив чинника оплачуваної роботи. Зокрема, ймовірність бездітності в жінок репродуктивного віку за наявності в них оплачуваної роботи зростає в таких країнах, як Австрія, Бельгія, Болгарія, Данія, Польща, Росія, Словаччина, Словенія, Україна, Франція та Швеція.

Негативний вплив освіти на ймовірність бездітності серед жінок проявився в Бельгії, Ірландії, на Кіпрі, в Польщі, Португалії, Росії та Словаччині. Саме в цих країнах зниження рівня освіти збільшує ймовірність бездітності жінок репродуктивного віку. Натомість у таких скандинавських країнах, як Данія і Фінляндія, ймовірність бездітності серед жінок збільшується із зростанням рівня освіти. Негативний вплив показника рівня сукупного доходу на ймовірність бездітності зафіксований у Болгарії, Великій Британії, Німеччині, Фінляндії та Швеції. Тобто ймовірність бездітності у цих країнах серед жінок віком від 18 до 40 років зростає із зменшенням рівня їхнього сукупного доходу.

Аналіз показав, що існують гендерні відмінності у випадку кореляції ймовірності бездітності та наявності оплачуваної роботи: якщо серед чоловіків майже в усіх країнах (крім Болгарії) зафіксовано позитивний зв'язок між цими змінними, то серед жінок така кореляція існує лише в половині країн – на Кіпрі, в Бельгії, Великій Британії, Данії, Португалії, Росії, Словенії, Україні, Франції та Швеції. Загалом, якщо проаналізувати зв'язки за статевою ознакою, виявляється, що серед жінок більшості країн найсильніший вплив має показник кількості членів сім'ї в помешканні. Тоді як серед чоловіків лише у скандинавських країнах кореляція ймовірності бездітності з показником кількості членів сім'ї у помешканні є найсильнішою, у решті країн сильнішим є чинник оплачуваної роботи. В Україні на бездітність чоловіків найбільший вплив має чинник оплачуваної роботи, а на бездітність жінок – чинник кількості членів сім'ї в помешканні.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Порівняння впливу соціально-економічних чинників бездітності в європейських країнах дало змогу виявити такі результати. Чим вищим є рівень економічного розвитку країни, тим більшим є вплив соціально-економічних чинників на ймовірність бездітності. Найбільш послідовний вплив мають фактори наявності оплачуваної роботи та високої щільності проживання в помешканні. Найтісніший зв'язок простежується між ймовірністю бездітності та кіль-

кістю членів сім'ї в помешканні серед нароївзвинутіших скандинавських країн. Якщо серед чоловіків європейських країн (крім скандинавських) найсильнішим є чинник оплачуваної роботи, то серед жінок – чинник кількості членів сім'ї у помешканні. Очевидно, що повна економічна зайнятість зумовлює обмеження щодо генеративної поведінки чоловіків, які передусім орієнтовані на кар'єру, професійний саморозвиток. Можливо, саме в цьому криються причини тих ціннісних зрушень, які стосуються в цілому репродуктивної поведінки чоловіків. Водночас суттєвий вплив чинника щільності проживання в помешканні потребує додаткової уваги дослідників, адже розв'язання житлової проблеми може зумовити зниження рівня бездітності.

Список використаних джерел

1. *Becker G. A Theory of Allocation of Time / G. Becker // Economic Journal. – 1965. – Vol. 75, № 299. – P. 493–517.*
2. *Pollak R.A. Cultural and Economic Approaches to Fertility: Proper Marriage or Mesalliance? / R.A. Pollak, S.C. Watkins // Population and Development Review. – 1993. – Vol. 19, № 3. – P. 467–496.*
3. *Meron M. Unemployment Leads Women to Postpone the Birth of Their First Child / M. Meron, I. Widmer // Population (English Edition). – 2002. – Vol. 57, № 2. – P. 301–330.*
4. *Курило І.О. Соціально-економічні чинники змін у рівні та структурах народжуваності / І.О. Курило // Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. – С. 20–39.*
5. *Малеєва Т.М. Социально-экономические факторы рождаемости в России: эмпирические измерения и вызовы социальной политике / Т.М. Малеева, О.В. Синявская // SPERO. Социальная политика: экспертиза, рекомендации, обзоры. – 2006. – № 5. – С. 70–97.*
6. *Горбачик А.П. Аналіз даних соціологічних досліджень засобами SPSS : навч. посіб. / А.П. Горбачик, С.А. Сальникова. – Луцьк : ПБВ "Вежа", 2008. – 164 с.*

Стаття надійшла 24.04.2013